

GYÖKETIMOLÓGIÁK AZ ÓEGYIPTOMIBAN

Takács Gábor

Mivel az afroázsiai (régébbi elnevezéssel szemito-hamita vagy sémi-hámi) nyelvek jó részében (sémi, egyiptomi és berber) a szókincs tisztán mássalhangzós gyökök alapján rendeződött el, a modern lexikográfiai-etimológiai kutatás is mindig igyekezett a sémi-hámi nyelvcsalád eme ágaiban (sémi, egyiptomi, berber) minden lehetséges névszót (néha önkényesen) valamely azonos mássalhangzósorú ige- vagy névszóból levezetni akár a jelentésfejlődés problémáit figyelmen kívül hagyva is. Amint azonban a modern sémi filológiai kutatásban legújabbán bizonyítást nyert, az ige- vagy névszóból belterjesen levezetett etimológiák egy jelentős csoportjában a tévedés nyomban nyilvánvalóvá válhat, amint azokat külterjesen a rokonnyelvi adatok kontextusába helyezzük. Cikemben azt illusztrálom, hogy az afroázsiai etimológiai kutatás ezen „gyerekbetegsége” nyelvcsaládunk más ágaiban, így az egyiptomiban is létezik sajnos, és az ebből adódó hibákat csak úgy lehet kijavítani, hogy körültekintően gondot fordítunk a külső bizonyítékanyagra is. Más szavakkal: jónéhány hagyományosan általánosan elfogadott introvertált gyöketimológiáról, akár milyen tetszetősen néz is ki *prima vista* az adott nyelven belül, nagyon is kiderülhet, hogy illuzórikus, pusztán képzelgés tudományos alap nélkül, amint ránézünk tágabb etimológiai kontextusára az adott nyelven vagy nyelvi ágon kívül. Az ilyenfajta kritikus revízió különösen kívánatos az egyiptomi filológiában, ahol a túlhajtott gyöketimológiák még ma is épp annyira népszerűek, mint hajdan a sémiben.

Sémi

Majdnem fél évszázada B. LANDSBERGER (1967, 139) még teljes joggal állapíthatta meg, hogy „*das Dogma von der Ursprünglichkeit des Verbs vor dem Nomen ist noch in voller Geltung.*” Csupán legújabbán L. KOGAN (2003, 120–124, esp. 121–122) jelentette azonban ki, mennyire félrevezető lehet ez a túlzottan általánosító attitűd: „... *popular etymology has never received a systematic treatment in comparative Semitics and even the term itself is rarely found on the pages of the major Semitic dictionaries. As an immediate result, a lot of folk-etymological interpretations have penetrated into the most solid Semitological treatises. And even more serious: a not insignificant number of interpretations having all the features characteristic of popular etymology did not in fact emanate from the linguistic mentality of the speakers but were produced by Semitists themselves.*” KOGAN ugyanakkor egy sor addig általánosan elfogadott gyöketimológia mesteri és alapos kritikai analizisét adta (többnyire első alkalommal). Álljon itt két példa hosszú gyűjteményéből, hogy a problémát a gyakorlatban is megvilágítsa:

– **Óhéber** *šē*(?) „filth”, *šēʾā* „dung, excrement”, *šōʾā* „excrement, disgusting spew” [KB]: az óhéber szótárakban közhelyszerűen e szavakat a héber *šyš* „kimenni” ige- vagy névszóból szokták levezetni. Ezt az, egyébként szemantikailag vonzó belterjes héber derivációt már amúgy is jogosan megkérdőjelezték a szemitológiában kimutatva, hogy inkább fenáll rokonság a szír *šy* „impurus evasit”

TAKÁCS Gábor

[BRK.], mandeus šaa “to be filthy, foul, pollute, defile” [DM] | sábai √šyw “to stink of, be contaminated with” [SD], arab šīʔ-at- “lavage, ablution imparfaite, telle que toutes les saletés restent sur la tête”, waṣuʔa “être sali d’ordures” [BK] || geez šēʔa “to rot, putrefy, have a bad smell, stink” [LES LAU 1987, 567] által képviselt közös sémi *šīʔ-at- “escrementi” [FRZ.] szótóval, melyben a *š- természetesen egy egészen más óségi szibiláns, mint az, amelyik az óhéber √yṣʔ < közös sémi *√wṣʔ “kimenni” ige gyökben rekonstruálható. Vagyis: itt is két, etimológiailag világosan különböző gyökről van szó. Mások azonban, nevezetesen W. W. MÜLLER (1985, 274) és W. LES LAU (1987, 567) az óhéber terminust az ugariti ʔū (zū) “exhalation, secretion, excrement” [DUL] | arab ʔiyy-at- “cadavre en décomposition” [BELOT] || modern dél-arábiai *ʔayʔ “smell, odor” [GT] rokonságában adatolt ósségi *ʔayVʔ-(at)- “1. excreta, 2. badly smelling bodily emission” [SED] alapszóból magyarították, melynek különállása az ugariti √yṣʔ “kimenni” [DUL] < ósségi *√wṣʔ “kimenni” gyöktől ugyanúgy egyből nyilvánvaló a tökéletesen különböző szibilánsok fényében.

– **Akkád (az óbabilónitól) ḥaša/ertu(m)** “(green) dry musus, nasal discharge” [CAD] = “Nasenschleim (‘Grünes’)” [AHW]: itt ráadásul nincs is belterjes ige gyöki levezetésre mód, mint-hogy nincs a láthatáron semmilyen akkád ige gyök e főnévhez, melyet LANDSBERGER (1967, 167) még az arab ʔaḥḍar- “zöld” tövel rokonított, ami ugyan hangtanilag persze lehetséges, csak-hogy KOGAN (2003, 124) megtalálta a szemantikailag tökéletes egyezéseket a modern dél-arábiai nyelvekben: dzsibbali ʔažrē “slime” [JNS.], mehri ʔəžərā “slime” [JNS.]. Itt egyértelműen két tökéletesen külön sémi gyökkel van dolgunk: egyrészt az arabból kimutatható sémi *√ḥšr, ill. másrészt a modern dél-arábiaiban adatolt sémi *√yṣʔ. Hogy vajon az akkád szó ḥ- kezdő radikállal ennek vagy annak a sémi gyöknek felel meg,¹ csak akkor meghatározható, ha figyelembe vesszük az akkád-kívüli adatokat.

Délkusita

A két, egyébként magasan kvalifikált afrikanista nyelvész, R. KIESSLING (Hamburg), ill. M. MOUS (Leiden) által publikált legújabb nyugati rift összehasonlító szótárral (itt rövidítve: KM 2004) dolgozva úgy egy évtizeddel ezelőtt is már elképedtem, milyen fokig hatják át ennek az, egyébként igen professzionálisan összeállított szótárnak az etimológiai szócikkeit a „modern tudományos népetimológiák”.² Az erről írt recenziómban (TAKÁCS 2010) már egy csokorralalót összegyűjtöttem azon nyugati rift szótövekből, melyekre KM introvertált (déli) kusita etimológiákat koholt tisztán a homofónia alapján, néha akár az evidens szemantikai nehézséget is ignorálva. Alább álljon itt néhány ilyen szócikkük a megfelelő helyreigazításokkal:

¹ Noha a S. MOSCATI és társszerzői (1964, 44, §8.59) által is összegzett kánon szerint csak az akkád ḥ- < sémi *ḥ- fejlődés képzelhető el, KOGAN (1995, 161) kimutatta az akkád ḥ- egyéb, ettől eltérő sémi forrásait (pl. *y is).

² A fogalmat L. KOGAN (2003, 131) vezette be („modern scientific popular etymologies”) épp az ilyen esetekre, ahol napjaink kutatói alkottak a régi népetimológiákra emlékeztető, tudományosan alaptalan ál-szófejtéseket. A kérdésről hajdan Bács Tamással beszélgetve érthetőnek tartom kifogását a javasolt kifejezés „nép-” elemével kapcsolatban, minthogy ezek többsége tkp. tudományos kutatók terméke. Ezért magam inkább az áletimológia kifejezést választanám. Természetesen a gyöketimológia önmagában, alapjában véve helyénvaló módszer, csak túlhajtott, mechanikus alkalmazása az, amivel szemben e tanulmányban is fellépek.

– **Nyugati rift *čā^c-a** „szikla”, melyet KM az alföldi keletkusita csoportba tartozó szomáli đā^c-a „sound of a falling stone” szóval hoztak összefüggésbe, bár az utóbbi világosan a szomáli đā^c- „esni” [RN.] származéka, míg az előbbi evidens kognánsokkal rendelkezik az alföldi keletkusitában: szaho-afar đāy ~ đā „kő, szikla” [RN.] = đā „kavics” [SASSE], melyeket H.-J. SASSE (1982, 61) a keletkusita *đagh- „kő” reflexeiként már beazonosította.³ Ld. még újegyiptomi dh.wt [régebbi *√d^c] „kőtömbök” (Wb).⁴

– **Nyugati rift *šuf-** „ajak”, melyet E. D. ELDERKIN és J. B. MAGHWAY (1992) nyugati rift etimológiai listájukban a nyugati rift *šūf- „duzzadni” gyökből magyarázott, aminek téves volta rögtön világossá válik, amint tekintetbe vesszük ezek illetőleges rokonszavait pl. az óegyiptomiban, ld. sp.t „ajak” ≠ šfj „duzzadni”: ezek láthatóan megőrizték ennek a két teljesen különböző afroázsiai gyöknek az eredeti hangtani distinkcióját, mely a nyugati riftben történetesen eltűnt.

Ezt a mechanikus ragaszkodást a nyugati rift névszavak belterjes, gyöketimologikus levezetéseihez KM még egyes ige- és névszavakra is kiterjesztette, pl.:

– **Nyugati rift *bahut** „to be stupid, foolish”, melyet KM **bah- gyökre (mely egyébként sehol nem adatolt a nyugati riftben) + -ut mediális szuffixumra szegmentált, és az első tagot a nyugati rift *bah-ā „hiéna” szóval azonosította! Ha azonban az arab √bht > bahita ~ bahuta „étre stupéfait” [BK] gyököt ismerjük, egyből fölismertük a tény, hogy a nyugati rift ige mögött végső soron egy örökölten háromradikálisú *√bht gyök rejlik, ahonnan a *bahut ige is származott egyszerűen vagy akár haplológia révén egy korábbi **bahut-ut helyett.

– **Nyugati rift *hitim** „elpusztítani”: ezt KM ugyancsak fölbontotta egy (sehol a délkusitában ki nem mutatott) **hit- hipotetikus gyökre + duratív -im szuffixumra, és az első tagot végül a szomáli had- „lopni” igével rokonították, amit még szemantikailag is nehéz lenne elfogadni. Ha persze valaki abban a szerencsés helyzetben van, hogy kitekintése van a kusitán túli rokonnyelvekre is, így pl. az óegyiptomi hitm „vernichten, beseitigen (Unreines, Durst), vertilgen” (Óbirodalomtól, AWb) gyökre, világossá válik előtte, hogy szó sincs kétradikálisú délkusita gyökről és a téves szomáli kognánsról, és csakis egy háromradikálisú délkusita *hitim vagy **hit(i)m-im alapszó képzelhető el (haplológia révén).

– **Nyugati rift *čis** „csinálni”: ezt a gyököt – legnagyobb meglepetésemre – KM önkényesen egy képzeletbeli **čih gyökre (mely persze sehol nem adatolt az egész kusita családban) + kauzatív -is szuffixumra bontotta, ami sajnos arról tanúskodik, hogy nem vették figyelembe még az olyan közismert ige- és névszavakat sem, mint az afroázsiai *√čs „csinálni”, ld. alföldi keletkusita: szaho-afar is- ~ iš- [szabályos *č- > -Ø] „tenni, csinálni” [RN., SASSE], boni as- „készíteni, csinálni” [SASSE] | felföldi keletkusita *ass- (variáns *iss-) [szabályos *č- > -Ø] „tenni” [GT] | | | sémi *√čšy „tenni, csinálni” [GT]. Ráadásul A. JU. MILITAREV (1986, 74) még egyébként publikálta is ezt a kusita-sémi etimológiát.

³ A keletkusita *gh- torlódás szaho-afar *-Vy- és délkusita *-V^c- fejleményeit persze máshonnan is adatolni kellene még.

⁴ Az egyébként nem várt veláris -h itteni szabályszerű megjelenése (az -č helyett) a dentálisok és az čayin összeférhetetlenségével magyarázható az egyiptomi gyökökben (lásd EDE I 326–327).

TAKÁCS Gábor

Egyiptomi

A fõnt leírt „gyerekbetegség” túlsúlyban van az egyiptomi nyelvészet vezetõ specialistái munkáiban, akik csak szegényesen vannak vagy egyáltalán nincsenek ismeretségben az összehasonlító afroázsiai nyelvtudomány tényeivel. Annál, amit LANDSBERGER fõntebb idézett mondatában a szemitológiára nézve megállapított, jobban nem is lehetne leírni a dolgok jelen állását az egyiptomi etimológia területén, melyet 1976 óta nagyban befolyásol és megerõsít ugyanebben a kedvezõtlen irányban J. OSING eleddig megkérdõjelezhetetlen tekintélyû „Nominalbildung”-ja (itt rövidítve: NBÄ), akinek a számára az óegyiptomi névszavak etimológiai magyarázatára nézve azoknak a homofón ige-egyekbõl való belterjes derivációja volt az egyedüli lehetőség. Ezt a dogmát oly mereven alkalmazta, hogy amennyiben nem állt ilyen ige-egyek rendelkezésére az óegyiptomiban, az etimológiai vizsgálódást önkényesen ezen a ponton le is zárta. Így pl. képes volt (NBÄ 220) az óegyiptomi *g(a)häs „Dorkasgazelle” szót alaptalanul és tévesen megbélyegezni mint „*etymologisch unklar*” csupán azért, mert az egyiptomiban nem volt *√ghs ige-egyek, melybõl le tudta volna vezetni, habár rokonsága az arab ġahš- „1. jeune onagre, ânon, bourriquet, 2. jeune gazelle” [BLACHÈRE] = „1. young ass, 2. mare’s colt, 3. (young) gazelle” [LANE] szóval már régóta jól ismert volt akkor is.⁵ Vagyis egy régi egyiptomi-sémi primér névszói tõ volt a közös etimon. Már pl. I. M. DIAKONOFF (1965, 29ff.) *expressis verbis* is egyértelművé tette, hogy a sémi-hámi apofonikus mássalhangzói ige-egyek dominanciája mellett létezett a szilárd vokalizmusú primér névszói gyökök, ill. tövek kisebb csoportja is ige-egyek levezethetőség nélkül. Minden lehetséges óegyiptomi szó belterjes derivációját homofón ige-egyekbõl csupán mássalhangzók azonosságára alapján hajszolva J. F. QUACK (1993, 60) ennek ellenére „Wurzelprinzip”-jének inspiráló magyarázatát még meg is formulázta: „*die Existenz eines gleichgeschriebenen Wortes von vollkommen verschiedener Bedeutung wäre zumindest merkwürdig.*” Ennyi már elég is. Hadd mutassak be csupán néhányat ennek a riasztó tendenciának a legmegdöbbentõbb termékei közül (melyeket egy hosszabb tanulmányban egyebütt részletesen végigvizsgáltam, ld. TAKÁCS 2005). Ezek talán stimulálhatják a többi afroázsiai komparatistát, hogy több figyelmet fordítsanak az egyiptomi nyelvészet e módszertani melléfogásaira.

– **Óegyiptomi 3t.t** [< *rk.t] „ágy” (Óbirodalomtól, Wb): ezt OSING (2001, 574) az óegyiptomi 3tj „1. aufziehen (Kind), hegen, 2. (fig.) sich kümmern um (Stadt)” (OK 2x, ÄWb) igébõl deriválta. Valójában azonban itt két külön afroázsiai gyököt kevert össze. Egyrészt az óegyiptomi 3tj ige-egyek bizonyosan egy régebbi *√lkj (nem *r-) fejleménye, ld. arab √lk? I: laki?a „2. se livrer entièrement à qqch.”, √lky I: lakā „1. se livrer avec assiduité à qqch., ou être adonné à qqch. (av. b. de la chose), 2. s’attacher à qqch. et le suivre partout” [BK]. Másrészt viszont az óegyiptomi 3t.t primér (?) főnév egy *rk.t előzménybõl magyarázható csak, minthogy rokon az agaw *ʔaräg-/*ʔar[ə]g- „bed, couch” [APL.] || felföldi keletkusita *irk-aḏ- (mediális -aḏ-) “to lean upon” [HDS.] || nyugatcsádi: nyugati bade rákè-n, bade-gashua lākài [l- < *r-] “ágy” [SCHUH] szavakkal (erre ld. még továbbá EDE I 52, 234).

– **Óegyiptomi jwrj.t** „bab” (Középbirodalomtól, Wb), melyet OSING (NBÄ 171) deverbális főnévként fogott föl az egyiptomi jwr „empfangen, schwanger sein, werden” (PT-tõl, Wb) ige-egyekbõl, amihez ráadásul még koholt egy sehoh nem adatolt, képzeletbeli *√ duzzadni” közvetítõ

⁵ Az egyiptomi-arab összevetésre lásd HOMMEL 1899, 347; BEHNK 1927, 83; ESS §14.a.31; GÄSW 86, #344; VYICHL 1934, 63; 1958, 383; 1990, 114.

értelmet! Vagyis, a „bab” mint „teherbe esett” termés ... Valójában azonban, amint ezt az EDE I 44-ben is kimutattam, az egyiptomi szó egyszerűen egy afrikai *Wanderwort* persze minden ige-gyöki háttér nélkül, ami a vándorló mezőgazdasági szakkifejezések között nem csoda,⁶ ld. csádi * \sqrt{wr} (N) „bab” [GT], proto-ubangi *war(a) „bab” [SAXON].

– **Óegyiptomi bnw.t** “1. egy kemény kőfajta (építéshez), 2. malomkő” (középegyiptomitól, Wb): ez egyike az egyiptomi névszavaknak, melyekhez OSING a legkínosabb módon téves gyök-etimológiát fűzte (NBÄ 141, 624-5, n. 637), mikor ezt az egyiptomi bn “entrinnen, entkommen, weggehen (freiwillig vom Dienst)” (CT, Wb) → démotikus bl(3) „lösen” (NBÄ 25, 833, n. 1117, also 624–625, n. 637) → kopt (OSALBF) $\beta\omega\lambda$ „to loosen, untie” (CD) ige-gyökből vezette le annak az általánosan elfogadott, vsz. csupán öelötte ismeretlen ténynek az ellenére,⁷ hogy az alapul szolgáló ósafroázsiai etimon egy primér névszó volt és soha nem tartalmazott *-l- hangot a 2. radikálisban: * \sqrt{bn} (vsz. *bun-) „(örölő) kő” [GT], mely ráadásul a berberben⁸ és csádiban⁹ is “malomkő” jelentéssel maradt fenn.

– **Óegyiptomi nn.w** “Liege, Bett, Bank” (KHW after ČERNÝ) > kopt (S) $\lambda\omega\lambda$ “ágy” (KHW), melyet OSING (NBÄ 171, 682, n. 766), majd pedig nyomában W. SCHENKEL (1983, 226) és H. SATZINGER (1994, 198, n. 40) *năn(j/w). \checkmark w alakban rekonstruáltak mint az egyiptomi nnj “fáradt lenni” (Középbirodalomtól, Wb)¹⁰ származékát egy állítólagos *n...n > l...l hangváltozást feltéve.¹¹ Valójában azonban, amint már W. VYČICHL (DELIC 97) kimutatta, az egyiptomi primér főnév bizonyosan *lāl. \checkmark w alakban képzelhető csak el (eredeti *[l]-lel [n] helyett) legközvetlenebb kognánsai fényében, ld. keletberber: sziwa e-lal-en [ə-lal-ən] (pl.) “ágy” [LAOUST] = e-lal-en [BRICCHETTI-ROBECCHI] = a-lal-em [CAILLIAUD] = lāl-in [STUMME] = *i-lal-ën (pl.) [VCL.], melyekhez a felföldi keletkusita: szidamo lal-o (m) “wooden posts that are used transversally for the Sidamo bed” [GSP.]

⁶ Lásd pl. az óegyiptomiban *mr* „kapa” alakban élő vándorszó közismert történetét az ókori Mediterráneumban és Keleten, pl. újabban V. BLAZEK és C. BOISSON (1992, 19–21, #2) elemzésében.

⁷ COHEN 1947, #17; RÖSSLER 1964, 214; ILLIČ-SVITYČ 1966, 15, 18; HODGE 1981, 404; 1981, 410; 1987, 97; 1990, 645, #5; PRASSE 1969, 28; NEWMAN 1980, 26, #23; STOLBOVA 1987, 230; 1996, 81; OREL – STOLBOVA 1988, 76; 1990, 88; 1992b, 191; MILITAREV 1991, 172; HSED #9; EHRET 1995, 89, #32; DRB 74; BECHHAUS-GERST 1998, 123; BLAZEK 1999, 62, #31; TAKÁCS 1999a, 79; 1999b, 364, #1.11; 2000, 339, #5.4.

⁸ Lásd északberber: mzab t-wun-t, pl. ti-wuna „sorte de mortier en pierre très évasé, large pierre concave au centre servant de mortier sur laquelle, dans laquelle on écrase du grain au moyen d’un pilon qui est une simple pierre ovoïdale, pierre ronde de mortier” [DLH.] | kabil ta-wen-t „1. enclume, 2. grosse pierre qui servait à écraser les olives” [DLT.] (NB: északberber -gg^w- < -ww- szabályosan < *-bb-) | keletberber: ghadamesz u-bən-t, pl. bən-t-ān „boulet de pierre à piler les noyaux” [LANFRY] = o-bën-t [KSM.] | nyugatberber: zenaga t-òⁿ-t^h „enclume” [NCL.] | délberber *tə-hun-t [reg. < *tə-bun-t] “mill-stone” [GT]: ahaggar te-hun-t, pl. ti-hun “1. grosse pierre, 2. p.ext. meule dormante” [FCD.], keleti tawllemmet tə-hun-t & ayr tə-hun-t ~ tə-win-t „moulin” [PRS.], keleti tawllemmet tə-hün-t „meule gisante” [NCL.], taneszlemt tə-hun-t “moulin” [PRS.], ghat ta-wen-t “moulin” [NHL.].

⁹ Lásd ócsádi * \sqrt{bn} „grinding stone” [JS] = *bəna “millstone, grinding stone” [NWM.]; nyugatcsádi: angasz-szura *fin “grinding stone” [GT] | bole-tangale *bəni “grinding quern” [SCHUH] | északi bauchi *v[u]n- “grindstone” [SKN.] | zaar vuun „grinding stone” [SMZ.], guruntum vūnau „grinding stone” [JAGGAR] | bade bəny-in “stone” [LUKAS], ngizim vənyī „grinding quern” [SCHUH] | középcsádi * \sqrt{bn} > * \sqrt{vn} “millstone” [GT]: tera vəna „grinding stone” [NWM.] | bura bur ~ bura [r < *n] „the lower grinding stone” [BED] | ósmandara *v^wara [r < *n] „millstone” [GT] | gidar búúna nā ara „meule à broyer” [MCH.] | mafa-mada *avan > *avar „grindstone” [RSG.] | mbara fūnāy „mill (meule)” [TSL] | proto-masza *vəna „grinding stone” [GT].

¹⁰ Az egyiptomi hapax nnj “ermattet daliegen” (egyszer egy újbiradalmi sírfeliraton) jelentés mellett szóló érvek nagyon gyengék, ld. sw m nn r^o nb “(der des Nachts nicht schlief) er liegt alle Tage ermattet da” (OSING pace KEES, ZÁS 62, 1926, 76). Mindez a nnj szokásos jelentésével is fordítható: “ó mindennap fáradt”.

¹¹ Hivatkozása a kopt (S) $\mu\alpha\lambda\lambda\iota\mu$, $\mu\alpha\lambda\lambda\iota\mu$, $\mu\alpha\lambda\lambda\iota\alpha$ “band, cord” (CD) < egyiptomi m^onn “das aus zwei Stricken zusammengewundene Seil” (Pfortenbuch, Wb) = “Schlangenseil, aus dessen Windungen die Stunden entstehen” (LÄ VI 1363) származtatásra ebből a szempontból keveset bizonyít a kopt (S) $\lambda\omega\lambda$ -lal kapcsolatban, mivel itt a nazálisok disszimilációja (m...n > m...) forog fenn.

TAKÁCS Gábor

párhuzamot tehetem hozzá. Előttünk egy ősafróázsiai *lal- „ágy” [GT] körvonalazódik, mely világosan elkülöníthető az egyiptomi nnj „tired” > ókopt **NEHOY**[T]= „Ermatten, Mattigkeit” (1x: pap. BM 10808, l. 8, OSING 1976, 20, 66-67, NBÄ 85) által képviselt ige-egyöktől, melyben ráadásul ténylegesen *[n] szerepelt mindkét radikálisban, amit az ókopt bizonyíték mellett az arab naʔnaʔa I „être très-faible de tête et incapable d’avis, de résolution” [BK]= „to be tired, weak” [EMBER] ||| nyugatcsádi: proto-angasz *nʔin „tired” [GT]¹² || keletcsádi: nyugati dangla núún „sans force” [FÉDRY], mokilko nùuné (m) „(un) mort, cadavre” [JNG.]¹³ rokonszavak is megerősítenek. Egyéb-ként az egyiptomi-arab egyezést már A. EMBER (1913, 118, #72; ESS §11.a.25) fölfedezte ...

– **Óegyiptomi swḥ.t** „tojás” (PT-től, Wb): OSING (NBÄ 222) szerint ez az egyiptomi swḥ „sich für jem. verhüllen (vom Priester bei einer Trauerzeremonie)” (PT, Wb) ige-egyökből ered, bár, amint az I. M. DIAKONOFF által koordinált afroázsiai összehasonlító szótárprojekt teamje¹⁴ demonstrálta, az egyiptomi „tojás” szó mindig is primér névszói tő lehetett a közös afroázsiai alapszavak örökségeként épp úgy, mint a nyugatcsádi: északi bauchi *caḥʷi → *çuh „tojás” [GT]= *ç-w/h- [SKN.] = *sahʷi [STL.] = *šuh-y „1. tojás, 2. here” [SKN.] || középcsádi *šay ~ *ši [másodlagos *š < *s] „tojás” [GT] is. Mind < afroázsiai *caw- ~ *caw- „tojás” [GT].

– **Óegyiptomi sr** „1. (ME, LP) vom Haar einer Frau: wohl von der künstliche Perrücke im Gegg. zum natürlichen Haar, 2. (Med., GR) Haar eines Tieres” (Wb) = „1. tress, wig, 2. hide (of animal)” (FD), melyet OSING (NBÄ 250) az egyiptomi srj „ausbreiten” (görög-római kor¹, Wb) ige-egyökből tart levezethetőnek, noha utóbbi majdnem két évezreddel későbből adatolt, mint előbbi legelső előfordulása, hogy a szemantikai nehézségekről ne is szóljunk. Nyilvánvaló az Osingot vezérlő stimulus: jobb egyiptomi ige-egyök nem volt kéznél ... Itt is azonban az erőltetett belterjes etimológia igen távol áll a valóságtól: ha a rokonnyelvi adatokat is képes a kutató figyelembe venni, valójában kirajzolódik egy örökölten primér névszói tő rekonstrukciója: ősafróázsiai *√cr „haj” [GT], ld. közös berber *√zr „haj” (primér főnév), innen: „hajat kitépni” (denominatív) [GT] ||| északomói: dizoid *sār- „haj” [GT]¹⁵ > dizi sar [FLM.] = sār-u [KEEFER] = sárú [BND., MLT.] = sār-u [BND.], madzsi sārū „hair of head” [BND.] ||| nyugatcsádi: hausza cóóróó „1. plait of hair on crown of head, 2. bird’s crest or cock’s comb” [ABR.] = „1. a cock’s comb, 2. a small tuft of hair on the front of head” [BRG.].

– **Óegyiptomi šḥ.t** „Feld, Gefilde” (PT-től, Wb): mintapéldája az egyiptomi nyelvészetben meggyökeresedett téves gyöketimológiáknak. Hosszú hagyománya van az egyiptológiában annak az elméletnek,¹⁶ hogy a szó jelentése tkp. **„das weite Land”* (OTTO) vagy **„der Weite”* (SNK.) volt, amit nyilván ennek az egyiptomi wšḥ „weit (sein)” (OK-, Wb) gyökből elképzelt deverbális derivációja motivált annak ellenére, hogy az egyformán régi alternatív magyarázat szemantikailag egyértelműen meggyőzőbb: az egyiptomi *sāḥ.āt „mező” (kompenzatorikus nyújtással egy régebbi *sāḥḥ.āt-ból *pace* ALBRIGHT) rokon a sémi: akkád saḥḥu (variáns sāḥu) „productive, meadow land (not barren or alkaline)” [ALBRIGHT 1916, 231] = „Wiese” [Vrg.] = „Aue” [AHW] = „meadow, waterlogged land” [CAD] ||| arab √šḥḥ I: saḥḥa „1. piocher, creuser le sol”, saḥḥ- „terre

¹² Lásd angasz nyin „(to be) tired out, fatigued” [FLK.] = nyiin [JNG.] = nyin [nʔin] [BRQ.] = nyiin [HFM.] = nyin [ALC] = nyin [KRF.].

¹³ Tökéletesen ugyanaz a jelentésfejlődés itt, mint az egyiptomi nnj.w „die Müden als Bez. für gespenstische Tote” (középegyiptomi, Wb) kifejezésben is.

¹⁴ Lásd STOLBOVA 1987, 181–182; OREL – STOLBOVA 1990, 88, #22; 1992b, 182; HSED #2210. Úgyszintén SKINNER 1992, 355.

¹⁵ A dizi-egyiptomi összevetést elsőként A. JU. MILITAREV (1991, 264, #38.11) javasolta. A dizi szót meg kell különböztetni a délagaw: awngi cārī „farokszőr” [Hetzron] < proto-kusita *čVr- „farok” [GT] alaktól (lásd LESLAU 1979 III 187), mely a sémi *tahr- „hát” [SED] szótóval rokon.

¹⁶ Lásd SETHE 1927, 61 n. 1; OTTO 1954, 49 és n. 2; NBÄ 158; SCHENKEL 1993, 143 n. 35.

franche, bonne terre, terrain doux et bon pour la végétation” [BK]¹⁷ ||| északagaw: kemant sēhā (-h- tévesen -h- helyett) “prairie” [CR] ||| középcsádi: logone šhee, pl. sáheen “Acker, Feld” [LKS.], “kotoko” sge “champ” [MCH.] alakokkal,¹⁸ melyek mind egy közös afroázsiai *√ch „meadow” [GT] gyökből érthetőek csak. Ez azonban inkompatibilis az egyiptomi √wsh gyökkel, mely viszont jól ismert módon a sémi *√ws^c “széles lenni” gyökkel azonos¹⁹ a gyökmássalhangzók összeférhetetlenségi törvénye folytán (ld. EDE I 326). Vagyis az alapul szolgáló sémi-egyiptomi *√ws^c, ill. afroázsiai *√ch csak az egyiptomiban eredményeztek különböző hangtörvények révén homofón gyökreflexeket, melyeknek azonban egymáshoz etimológiai közük nincs.

J. F. QUACK (2002, 164) sajátos elképzelését a *Wurzelprinzip*ről még akár a különböző jelentésű (!) igegyökökre is kiterjesztette: „... dabei müssen gerade auch Verben scheinbar elementarer ... Bedeutung daraufhin überprüft werden, ob sie nicht aus einem metaphorischen Gebrauch simplerer Begriffe hervorgegangen sind, die in anderen Wörtern mit identischen Radikalen enthalten sind”. Hogy mennyire sikeresen működött ez a koncepció az ő kezei alatt, láthatóvá válik jónéhány elrémisztő példából:

– **Óegyiptomi ʿnh „élni”**: figyelmen kívül hagyva a rokonnyelvi tényeket, ezt QUACK (2002, 164) önkényesen egy hipotetikus (sehol nem adatolt) *ʿnh „zusammenrollen” alapgyökből magyarázta, melyet az óegyiptomi ʿnh „Sandalenriemen (?)” (Középbirodalom, Wb), ʿnh „Blumenstraße” (XVIII. dinasztia, Wb), ʿnh „Schriftstück” (*hapax*, XX. dinasztia, Wb) szavak önkényes rokonításával vélt kinyerni minden további indoklás nélkül. Mégha mindezt el is fogadnánk, hol vannak a parallel esetei egy ilyen jelentésfejlődésnek? Az ógörög πέλομαι „létrejövök, létezem” (nem „élni”) kialakulása az indoeurópai *k^wel- „körbefordulni” gyökből bizonyosan nem szolgálhat ekként. Ráadásul az egyiptomi √ʿnh, mely a hangtörvények értelmében egy korábbi (*√jnh (vagyis *√ʿnh?)²⁰ gyökből magyarázható, szemelláthatóan sok közöset mutat a sémi *√ʿnh „sóhajtani” [GT] ||| nyugatcsádi: angasz-szura *n^ʿōk (var. *nōk) „1. lélegezni, 2. élni” [GT] gyökökkel, melyek közös etimonja egy ősafraszi *√nh “lélegezni” [GT] lehetett.

– **Óegyiptomi nd** “to confer (office) on (n), appoint (someone) as (m)” (Óbirodalomtól, FD) = „jemandem (n) ein Amt verleihen (mit Angabe des Titels oder von j3w.t-Amt)” (Wb): ezt a lexémát QUACK (2002, 176) könnyelműen elintézte *ex cathedra* azzal a megdöbbenő kommentárral, hogy: „mutmaßlich, ebenso wie die weiteren Bedeutungen ‘fragen’ und ‘anreden’, lediglich eine übertragene Bedeutung des Grundwortes nč (sic) ‘reiben’ (sic)”, mely minden további indoklás nélkül számomra egyszerűen továbbra is rejtélyes és abszurd marad. QUACK nem szolgált bizonyítékokkal e felfoghatatlan szemantikai változásokra. Kár, hogy *a priori* ignorálta az összehasonlító afroázsiai nyelvészet tényeit, melyek világossá teszik, hogy itt legalább három külön gyökkel van dolgunk:

(1) Az óegyiptomi nd „to appoint”, amint már C. T. HODGE (1969, 107, #3) is javasolta, örökölte ezt a speciális jelentést, ahogy ezt rokonsága is világossá teszi, ld. a sémi: arab našša I „désigner qqn. (pour son successeur), autoriser” [DOZY] = „1. porter en haut, élever, 3. ranger l’un sur

¹⁷ C. BROCKELMANN (1932, 113, #60) szerint az arab szó csupán a suwāh- “weiche Erde” (<√wsh “einsinken”) mellékalakja, és az arab sāh-at- “freier Platz zwischen den Zelten, Feld” szóval rokonította, de az arab -h- nem egyezik az egyiptomi -h-vel.

¹⁸ Lásd ALBRIGHT 1923, 67; 1927, #77; GÄSW 81 and 277, #310; VERGOTE 1945, 139, §13.13; COHEN 1947, #294; MILITAREV 1983, 103, n. 25; OREL – STOLBOVA 1989, 135; 1990, 89, #27; MILITAREV – STOLBOVA 1990, 53; HSED #385.

¹⁹ Az egyiptomi-sémi egyeztetésre lásd ERMAN 1892, 109; EMBER 1911, 91, #10; 1912, 90 n. 4; 1926, 308, #3; ESS §6.a.3, #15.c.1; CALICE 1931, 35; GÄSW #168; VERGOTE 1945, 141, §16.b.3; COHEN 1947, #78; VYČICHL 1934, 55; 1958, 375; GREENBERG 1963, 52, #7; RÖSSLER 1966, 228; CONTI 1978, 28 n. 2.

²⁰ Lásd a kezdő j- komplementumot az óbirodalmi j/ʿnh=j személynévben (PN I 68, #3). Az óegyiptomi ʿ- > j- változást tipikusan a -h környezetében lehet megfigyelni (OSING 1980).

TAKÁCS Gábor

l'autre, poser, 7. déférer une chose à qqn. et la soumettre à son jugement" [BK] = „1. to raise, 2. set up (as a lord or chief), 3. ascribe or attribute the tradition to the author thereof, resting it on his authority, 4. manifest, make a statement respecting a particular thing" [LANE] = "to appoint" [HODGE] ||| nyugatcsádi: hausza náðà „to appoint to an official position" [BRG.] = "to appoint officially" [ABR.], miáltal itt egy közös afroázsiai *√nc „kijelölni" [GT] tehető fel.

(2) Az óegyiptomi nd „1. fragen, 2. beraten" (PT-től, Wb) viszont feltehetően kognáns az arab našša I „8. interroger qqn. minutieusement, le presser de questions"²¹ [BK] = „to importune s'one in asking, questioning, or: to go to the utmost point in questioning, asking, or: to question, ask so as to elicit the utmost of information one possessed"²² [LANE] gyökkel. Mindezt persze meg kell különböztetni az arab našša „désigner" [DOZY] stb. gyöktől (ld. feljebb).

(3) Az óegyiptomi nd „ver-/zerreiben, mahlen" (Óbirodalomtól, Wb) ellenben, mint O. RÖSSLER (1971, 304), ill. V. OREL és O. STOLBOVA (1992B, 195; HSED #1871) kimutatták, azonos lehet a nyugatcsádi *niḱ- „to grind" [STL.] gyökkel, amihez ld. még nyugatcsádi: buli niḱu [-g- < *-ḱ-?] „to rub" [KRF.]. Ez tényleg csábító még az anomalikus, habár több előfordulásban adatolt ritka nyugatcsádi *-ḱ vs. Eg. -ḱ megfelelés²³ ellenére is. Vagyis az egyiptomi √nd esetében az „örölni" jelentésű gyök még csak véletlenül sem állhat etimológiai kapcsolatban a „kérdezni" és „kijelölni" alapértelmű homofónokkal, amint ezt hangtörténetük világossá teszi.

Nyelvészeti rövidítések

(A): ahmimi, A₂: szubahmimi (újabbán L: lükopoliszi), (B) bohairi, CT: Koporsószovegek, (F): fajjúmi, (L): lükopoliszi, PT: Piramisszovegek, (S): szaidi.

Szerzői nevek rövidítései

ABR.: ABRAHAM, ALB.: ALBRIGHT, APL.: APPEYARD, BG: BECHHAUS-GERST, BK: BIEBERSTEIN KAZIMIRSKY, BLV.: BELOVA, BLZ.: BLAŽEK, BND.: BENDER, BRG.: BARGER, BRK.: BROCKELMANN, BRQ.: BURQUEST, BRT.: BARRETEAU, CLC.: CALICE, CPR.: CAPRILE, CR: CONTI ROSSINI, CRL.: CERULLI, DLH.: DELHEURE, DLT.: DALLET, DM: DROWER & MACUCH, ELD.: ELDERKIN, FOUCAULD, FLK.: FOULKES, FLM.: FLEMING, FRZ.: FRONZAROLI, GB: GESENIUS & BUHL, GRB.: GREENBERG, GSP.: GASPARINI, GT: TAKÁCS, HDS.: HUDSON, HFM.: HOFFMANN, HLW.: HELLWIG, IS: ILLIČ-SVITYČ, JI: JUNGRAITHMAYR & IBRISZIMOW, JNG.: JUNGRAITHMAYR, JNS.: JOHNSTONE, JS: JUNGRAITHMAYR & SHIMIZU, KB: KOEHLER & BAUMGARTNER, KM: KIESSLING & MOUS, KRF.: KRAFT, KSM.: KOSSMANN, LSL.: LESLAU, MCH.: MOUCHET, MGW.: MAGHWAY, MLT.: MILITAREV, NCL.: NICOLAS, NHL.: NEHLIL, NM: NEWMAN & MA, NTG.: NETTING, NWM.: NEWMAN, OS: OREL & STOLBOVA, PAM: PRASSE & ALOJALY & MOHAMED, PRS.: PRASSE, RN: .

²¹ Hacsak ez nem egy másodlagos fejlemény a „7. exciter, stimuler pour marcher" [BK l.c.] értelemből.

²² Ezt LANE, egy éppoly problémás *Wurzelprinzipet* követve az arabban, láthatóan a našš- „end, extreme, utmost etc." alkból igyekezett értelmezni.

²³ Ld. EDE I 319-322 (itt egyben számos túlhajtott példa fáfolatával); PEUST 1999, 120, §3.9.2. Ehhez vö. az óegyiptomi ḱ ~ q feltételezett váltakozását is (EDE l.c.). Megjegyzendő azonban, hogy sem A. EMBER (ESS), sem F. VON CALICE (GÄSW) nem fogadta el az egyiptomi ḱ vs. sémi *ḱ megfelelését.

REINISCH, RSG.: ROSSING, RSL.: RÖSSLER, SKN.: SKINNER, SLK.: SÖLKEN, SMZ.: SHIMIZU, SRL.: SIRLINGER, Ss.: SASSE, STL.: STOLBOVA, TSL: TOURNEUX & SEIGNOBOS & LAFARGE, VCL.: VYCIHL, VRG.: VERGOTE, ZHL.: ZYHLARZ.

Bibliográfia

- AHW = SODEN, Wolfram von 1965–1981. *Akkadisches Handwörterbuch*. I–III. Wiesbaden.
- ALC = ANGAS LANGUAGE COMMITTEE (in Cooperation with Nigeria Bible Translation Trust) 1978. *Shàk nkarnj kè shàktok mwa ndən Ngas. Ngas–Hausa–English Dictionary with Appendix Showing Some Features of Ngas Grammar*. Jos, Nigeria.
- ALBRIGHT, William Foxwell 1916. Review of The Eighth Campaign of Sargon. *Journal of the American Oriental Society* 36, 226–232.
- ALBRIGHT, William Foxwell 1923. The Principles of Egyptian Phonological Development. *Recueil de Travaux Relatifs à la Philologie et à l'Archéologie Égyptiennes et Assyriennes* 40, 64–70.
- ALBRIGHT, William Foxwell 1927. Notes on Egypto-Semitic Etymology. III. *Journal of the American Oriental Society* 47, 198–237.
- BECHHAUS-GERST, Marianne 1998. Old Egyptian and Afro-Asiatic. The State of the Art. *Afrikanistische Arbeitspapiere* 56, 111–129.
- BED = ANONYMOUS 1953. *Bura-English Dictionary*. Place of publication unknown. Master copy in the library of the Seminar für Afrikanische Sprachen und Kulturen der Universität Hamburg (inv. no.: 15 748 / JT 1526).
- BEHNK, Frida 1927. Lexikalische Beiträge zur ägyptisch-semitischen Sprachvergleiung. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 62, 80–83.
- BIBERSTEIN KAZIMIRSKI, Albert de 1860. *Dictionnaire arabe-français*. Paris.
- BLAŽEK, Václav – BOISSON, Claude 1992. The Diffusion of Agricultural Terms from Mesopotamia. *Archív Orientální* 60, 16–37.
- BLAŽEK, Václav 1999. Elam: A Bridge Between Ancient Near East and Dravidian India? In: Blench, R. M. – Spriggs, M. (eds.), *Archaeology and Language IV. Language Change and Cultural Transformation*. London – New York. 48–78.
- BROCKELMANN, Carl 1932. Ägyptisch-semitische Etymologien. *Zeitschrift für Semitistik* 8, 97–117.
- CAD = GELB, Ignace et al. (eds.) 1956–. *The Assyrian Dictionary of the Oriental Institute of the University of Chicago*. Vol. 1–21. Glückstadt – Chicago.
- CALICE, Franz von 1931. Über semitisch-ägyptische Sprachvergleiung. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 85, 25–37.
- CASTELLINO, Giorgio Raffaele 1984. Relazione introduttiva. In: Pennacchietti, F. A. – Roccati, A. (ed.), *Atti della Terza Giornata di Studi Camito-Semitici e Indoeuropei*. Roma. 8–18.
- CAUVILLE, Sylvie (avec la collaboration de J. HALLOF et H. van den BERG) 1997. *Le temple de Dendara. Les chapelles osiriennes. Index*. Bibliothèque d'Étude 119. Le Caire.
- CD = CRUM, Walter Ewing 1939. *A Coptic Dictionary*. Oxford.
- CED = ČERNÝ, Jaroslav 1976. *Coptic Etymological Dictionary*. London – Cambridge.
- COHEN, Marcel 1947. *Essai comparatif sur le vocabulaire et la phonétique du chamito-sémitique*. Paris.
- CONTI, Giovanni 1978. *Rapporti tra egiziano e semitico nel lessico egiziano dell'agricoltura*. Firenze.
- CT = BUCK, Adrian de 1935–61. *The Egyptian Coffin Texts*. Vol. I–VII. Chicago.
- DELIC = VYCIHL, Werner 1983. *Dictionnaire étymologique de la langue copte*. Leuven.

TAKÁCS Gábor

- DG = ERICHSEN, Wolja 1954. *Demotisches Glossar*. Kopenhagen.
- D'JAKONOV, Igor' M. 1965. *Semitohamitskie jazyki. Opyt klassifikacii*. Moskva.
- DLE = LESKO, Leonard H. 1982–1989. *A Dictionary of Late Egyptian*. Volume I–IV. Berkeley, California.
- DOZY, Reinhart Peter Anne 1881. *Suppléments aux dictionnaires arabes*. Tome I–II. Leiden – Paris.
- DRB = NAÏT-ZERRAD, Kamal 1998. *Dictionnaire des racines berbères*. Leuven – Paris.
- DUL = OLMO LETE, Gregorio del – SANMARTÍN, Joaquín 2003. *A Dictionary of the Ugaritic Language in the Alphabetic Tradition*. Part One [ʔ(a/i/u)–k]. Part Two [l–z]. Leiden.
- EDE I = TAKÁCS, Gábor 1999. *Etymological Dictionary of Egyptian*. Volume One: A Phonological Introduction. Leiden.
- EHRET, Christopher 1995. *Reconstructing Proto-Afroasiatic (Proto-Afrasian)*. Vowels, Tone, Consonants, and Vocabulary. Berkeley – Los Angeles, California.
- ELDERKIN, Edward D. – MAGHWAY, Josephat B. 1992. Some West Rift Roots. *African Languages and Cultures* 5/1, 43–64.
- EMBER, Aaron 1911. Semito-Egyptian Sound Changes. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 49, 87–92.
- EMBER, Aaron 1912. Notes on the Relation of Egyptian and Semitic. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 50, 86–90.
- EMBER, Aaron 1913. Kindred Semito-Egyptian Words. New Series. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 51, 110–121.
- EMBER, Aaron 1926. Partial Assimilation in Old Egyptian. In: Adler, C. – Ember, A. (eds.), *Oriental Studies Published in Commemoration of the Fortieth Anniversary (1883–1923) of Paul Haupt as the Director of the Oriental Seminary of the Johns Hopkins University*. Baltimore. 300–312.
- ERMAN, Adolf 1892. Das Verhältniss des Ägyptischen zu den semitischen Sprachen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 46, 93–129.
- ESS = EMBER, Aaron 1930. *Egypto-Semitic Studies*. Leipzig.
- FD = FAULKNER, Raymond Oliver 1962. *A Concise Dictionary of Middle Egyptian*. Oxford.
- GÄSW = CALICE, Franz von 1936. *Grundlagen der ägyptisch-semitischen Wortvergleichung*. Wien.
- GB = GESENIUS, Wilhelm bearbeitet von BUHL, Frants 1962. *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*. Unveränderter Neudruck der 1915 erschienenen 17. Auflage. Berlin – Göttingen – Heidelberg.
- GD = LANDBERG, Le Comte de 1920–1942. *Glossaire daïnois*. Vol. I–III. Leiden.
- GREENBERG, Joseph H. 1963. The Languages of Africa. *International Journal of American Linguistics* 29, 1–171.
- HODGE, Carleton T. 1969. Egyptian ġ Amid Afroasiatic Languages. In: Sinor, D. (ed.), *American Oriental Society, Middle West Branch, Semi-Centennial Volume*. Asian Studies Research Institute, Oriental Series 3. Bloomington, Indiana. 104–110.
- HODGE, Carleton T. 1981. Comparative Evidence for Egyptian Historical Phonology. In: Young, D. W. (ed.), *Studies Presented to Hans Jakob Polotsky*. East Gloucester. 401–413.
- HODGE, Carleton T. 1987. Lislakh Cluster Resolution. *Anthropological Linguistics* 29/1, 91–104.
- HODGE, Carleton T. 1990. The Role of Egyptian within Afroasiatic. In: Baldi, Ph. (ed.), *Linguistic Change and Reconstruction Methodology*. Berlin – New York. 639–659.
- HOMMEL, Fritz 1899. Die ältesten Lautwerte einiger ägyptischen Buchstabenzeichen. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft* 53, 347–349.
- HSED = OREL, Vladimir É. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1995. *Hamito-Semitic Etymological Dictionary*. Leiden.
- ILLIČ-SVITYČ, Vladislav M. 1966. Iz istorii čadskogo konsonantizma. Labial'nye smyčnye. In: Uspenskij, B. A. (red.), *Jazyki Afriki. Voprosy struktury, istorii i tipologii*. Moskva. 9–34.

- KB = KOEHLER, Ludwig – BAUMGARTNER, Walter 1994. *The Hebrew and Aramaic Lexicon of the Old Testament*. Vol. I–V. Leiden.
- KHW = WESTENDORF, Wolfhart 1977. *Koptisches Handwörterbuch*. Heidelberg.
- KIESSLING, Roland – MOUS, Maarten 2004. *The Lexical Reconstruction of West-Rift Southern Cushitic*. *Kuschitische Sprachstudien* 21. Köln.
- KOGAN, Leonid 2003. Popular Etymology in the Semitic Languages. In: Kogan, L. (ed.), *Orientalia: Papers of the Oriental Institute. Issue III*. *Studia Semitica*. Moscow. 120–140.
- KRAFT, Charles H. 1981. *Chadic Wordlists*. Vol. I–III. Berlin.
- LANDSBERGER, Benno 1967. Über Farben im Sumerisch-Akkadischen. *Journal of Cuneiform Studies* 21, 139–173.
- LANE, Edward W. 1863–93. *An Arabic–English Lexicon*. Vol. I–VIII. London – Edinburgh.
- LÄ = HELCK, Wolfgang – WESTENDORF, Wolfhart (Hrsg., begründet von W. HELCK und E. OTTO) 1975–1992. *Lexikon der Ägyptologie*. Band I–VII. Wiesbaden.
- LESLAU, Wolf 1979. *Etymological Dictionary of Gurage (Ethiopic)*. Vol. III. *Etymological Section*. Wiesbaden.
- LESLAU, Wolf 1987. *Comparative Dictionary of Geʿez (Classical Ethiopic)*. Wiesbaden.
- MILITAREV, Aleksandr Ju. 1983. Ob odnom obščefrazijskom zemledel'českom termine. *Novye lingvističeskie dannye o proišhoždenii zemledelija*. *Vestnik Drevnej Istorii* 4, 97–106.
- MILITAREV, Aleksandr Ju. 1986. Proišhoždenie kornej so značeniem “tvorit', sozdavat'” v afrazijskih jazykah. In: *Pis'mennye pamjatniki i problemy istorii kul'tury narodov Vostoka. XIX godičnaja naučnaja sessija Leningradskogo Otdelenija Instituta Vostokovedenija Akademii Nauk SSSR*. Moskva. 63–79.
- MILITAREV, Aleksandr Ju. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1990. First Approach to Comparative-Historical Phonology of Afrasian (Consonantism). In: Mukarovskij, H. G. (ed.), *Proceedings of the Fifth International Hamito-Semitic Congress*. Band I. Wien. 45–72.
- MILITAREV, Aleksandr Ju. 1991. Guančskie jazyki. Fonetika. In: Solncev, V. M. (red.), *Jazyki Azii i Afriki*. IV, kniga 2. Moskva. 163–173.
- MILITAREV, Aleksandr Ju. 1991. Istoričeskaja fonetika i leksika livijsko-guančskih jazykov. In: Solncev, V. M. (red.), *Jazyki Azii i Afriki*. IV, kniga 2. Moskva. 238–267.
- MOSCATI, Sabatino – SPITALER, Anton – ULLENDORF, Edward – SODEN, Wolfram von 1964². *An Introduction to the Comparative Grammar of the Semitic Languages. Phonology and Morphology*. Wiesbaden.
- MÜLLER, Walter W. 1985. Beiträge aus dem Mehri zum etymologischen Teil des hebräischen Lexikons. In: Robin, Ch. (éd.), *Mélanges linguistiques offerts à Maxime Rodinson*. Paris. 267–278.
- NBÄ = OSING, Jürgen 1976. *Die Nominalbildung des Ägyptischen*. Band I–II. Mainz am Rhein.
- NEWMAN, Paul 1980. *The Classification of Chadic within Afroasiatic*. Leiden.
- OREL, Vladimir É. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1988. K rekonstrukcii praafrazijskogo vokalizma. 1–2. *Voprosy Jazykoznanija* 5, 66–83.
- OREL, VLADIMIR É. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1989. Čadsko-egipetskie izoglossy v oblasti kul'turnoj leksiki. In: Pejros, I. I. (glavnyj red.), *Lingvističeskaja rekonstrukcija i drevnejšaja istorija Vostoka*. Čast' 1. Moskva. 131–136.
- OREL, Vladimir É. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1990. K rekonstrukcii praafrazijskogo vokalizma. 3–4. *Voprosy Jazykoznanija* 2, 75–90.
- OREL, Vladimir É. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1992A. Cushitic, Chadic, and Egyptian: Lexical Relations. In: Shevoroshkin, V. (ed.), *Nostratic, Dene-Caucasian, Austric and Amerind*. Bochum. 167–180.
- OREL, Vladimir É. – STOLBOVA, Ol'ga V. 1992B. On Chadic-Egyptian Lexical Relations. In: Shevoroshkin, V. (ed.), *Nostratic, Dene-Caucasian, Austric and Amerind*. Bochum. 181–203.

TAKÁCS Gábor

- OSING, Jürgen 1976. *Der spätägyptische Papyrus BM 10808*. Wiesbaden.
- OSING, Jürgen 1980. Zum Lautwechsel j → ğ unter Einfluss von ħ. *Studien zur Altägyptischen Kultur* 8, 217–225.
- OSING, Jürgen 2001. Besprechung von Takács, G., *Etymological Dictionary of Egyptian*, Vol. I. *Bibliotheca Orientalis* 58/5–6, 565–581.
- OTTO, Eberhard 1954. Die Verba Iae inf. und die ihnen Verwandten im Ägyptischen. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 79, 41–52.
- PEUST, Carsten 1999. *Egyptian Phonology. An Introduction to the Phonology of a Dead Language*. Göttingen.
- PRASSE, Karl-Gustav 1969. A propos de l'origine de h touareg (tahaggart). *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filosofiske Meddelelser* 43/3, 1–96.
- PT = SETHE, Kurt 1908–1910. *Die altägyptischen Pyramidentexte*. Band I–II. Leipzig.
- QUACK, Joachim Friedrich 1993. Ein altägyptisches Sprachtabu. *Lingua Aegyptia* 3, 59–79.
- QUACK, Joachim Friedrich 2002. Zur Stellung des Ägyptischen innerhalb der afroasiatischen Sprachen. *Orientalistische Literaturzeitung* 97/2, 161–185.
- RÖSSLER, Otto 1964. Libysch-Hamitisch-Semitisch. *Oriens* 17, 199–216.
- RÖSSLER, Otto 1966. Das ältere ägyptische Umschreibungssystem für Fremdnamen und seine sprachwissenschaftliche Lernen. In: Lukas, J. (Hrsg.), *Neue afrikanistische Studien*. Hamburg. 218–229.
- RÖSSLER, Otto 1971. Das Ägyptische als semitische Sprache. In: Altheim, F. – Stiehl, R. (Hrsg.), *Christentum am Roten Meer*. Band I. Berlin – New York. 263–325.
- SASSE, Hans-Jürgen 1982. *An Etymological Dictionary of Burji*. Hamburg.
- SATZINGER, Helmut 1994. Das ägyptische «Aleph»-Phonem. In: Bietak, M. – Holaubek, J. – Mukarovsky, H. G. – Satzinger, H. (Hrsg.), *Zwischen den beiden Ewigkeiten. Festschrift Gertrud Thausing*. Wien. 191–205.
- SCHENKEL, Wolfgang 1983. *Aus der Arbeit an einer Konkordanz zu den altägyptischen Sargtexten. Teil I: Zur Transkription des Hieroglyphisch-Ägyptischen (unter Mitarbeit von Rainer Hannig). Teil II: Zur Pluralbildung des Ägyptischen*. Wiesbaden.
- SCHENKEL, Wolfgang 1993. Zu den Verschluss- und Reibelauten im Ägyptischen und (Hamito)Semitischen. Ein Versuch zur Synthese der Lehrmeinungen. *Lingua Aegyptia* 3, 137–149.
- SD = BEESTON, Alfred Felix Landon – GHUL, Mahmud Ali – MÜLLER, Walter W. – RYCKMANS, Jacques 1982. *Sabaic Dictionary (English–French–Arabic). Dictionnaire sabéen (anglais–français–arabe)*. Louvain-la-Neuve – Beyrouth.
- SED I = KOGAN, Leonid – MILITAREV, Alexander 2000. *Semitic Etymological Dictionary. Vol. I. Anatomy of Man and Animals*. Münster.
- SETHE, Kurt 1927. Das Zahlwort „fünf“. Zur ägyptischen Herkunft des Hebräischen Maßes Epha. *Zeitschrift für Ägyptische Sprache* 62, 60–61.
- SKINNER, Neil 1992. Body Parts in Hausa – Comparative Data. In: Ebermann, E. – Sommerauer, E. R. – Thomanek, K. É. (Hrsg.), *Komparative Afrikanistik: Sprach-, geschichts- und literaturwissenschaftliche Aufsätze zu Ehren von Hans G. Mukarovsky anlässlich seines 70. Geburtstags*. Wien. 345–357.
- STOLBOVA, Ol'ga V. 1987. Sravnitel'no-istoričeskaja fonetika i slovar' zapadnočadskih jazykov. In: Porhomovskij, V. Ja. (red.), *Afrikanskoe istoričeskoe jazykoznanie. Problemy rekonstrukcii*. Moskva. 30–268.
- STOLBOVA, Ol'ga V. 1996. *Studies in Chadic Comparative Phonology*. Moscow.

- TAKÁCS, Gábor 1999A. *Development of Afro-Asiatic (Semitic-Hamitic) Comparative-Historical Linguistics in Russia and the Former Soviet Union*. München – Newcastle.
- TAKÁCS, Gábor 1999B. Contribution of V. M. Illič-Svityč to Chadic Comparative-Historical Linguistics. *Archív Orientální* 67, 361–378.
- TAKÁCS, Gábor 2000. The Origin of Ahaggar h in an Afro-Asiatic Perspective. In: Chaker, S. – Zaborski, A. (eds.), *Études berbères et chamito-sémitiques. Mélanges offerts à Karl-G. Prasse pour son 70e anniversaire*. Paris – Louvain. 333–356.
- TAKÁCS, Gábor 2005. On „Modern” Popular Etymology in Egyptology. In: Kogan, L. – Koslova, N. – Loesov, S. – Tishchenko, S. (eds.), *Orientalia et Classica, Papers of the Institute of Oriental and Classical Studies, Vol. VIII Memoriae Igor M. Diakonoff*. Babel und Bibel 2, Annual of Ancient Near Eastern, Old Testament, and Semitic Studies 2. Winona Lake, Indiana. 623–685.
- TAKÁCS, Gábor 2010. The Afro-Asiatic Background of South Cushitic *h, *, *c, *h, and *?. *Journal of Linguistic Relationship* 4, 91–122.
- VERGOTE, Josef 1945. *Phonétique historique de l'égyptien*. Paris.
- VYICHL, Werner 1934. Hausa und Ägyptisch. Ein Beitrag zur historischen Hamitistik. *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin* 37, 36–116.
- VYICHL, Werner 1958. Grundlagen der ägyptisch-semitischen Wortvergleichung. *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo* 16, 367–405.
- VYICHL, Werner 1990. *La vocalisation de la langue égyptienne. Tome Ier. La phonétique*. Le Caire.
- Wb = ERMAN, Adolf – GRAPOW, Hermann 1957–1971². *Wörterbuch der ägyptischen Sprache*. Band I–V. Berlin.

